

Diferenciálna diagnostika detí zo sociálne znevýhodneného prostredia

Vladimír Dočkal, Eva Farkašová,
Bronislava Kunderátová, Magdaléna Špotáková

VÚDPaP, Bratislava, Slovensko

Ak do našich špeciálnych základných škôl chodí vyše päť percent všetkých školopovinných detí, je zrejmé, že to budú nielen deti s mentálnou retardáciou – tých sú v populácii teoreticky iba dve percentá. Mnoho detí, ktoré navštevujú ŠZŠ, je rómskeho pôvodu. Sú nízke výkony, na základe ktorých boli do špeciálnych škôl zaradené, naozaj dôsledkom ich mentálneho postihnutia, alebo majú pôvod v sociálnych podmienkach, v ktorých tieto deti žijú? Projekt Phare SR 0103.01 Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych škôl do štandardných škôl mal okrem iného za cieľ zostrojiť psychologickú metodiku, ktorá by dokázala prejavy mentálnej retardácie a sociálne podmienené zaostávanie v psychickom vývine rozlíšiť. V krátkom čase, ktorý sme mali k dispozícii, sme tento cieľ preformulovali takto: **zostrojiť rýchly a spoľahlivý nástroj na vylúčenie mentálnej retardácie detí vo veku 6 – 10 rokov.**

Trocha teórie

Nevyhnutnou podmienkou na stanovenie diagnózy mentálna retardácia je narušenie sociálneho fungovania dieťaťa a veku primeranej adaptácie na prostredie, v ktorom žije (Krejčířová, 2001). Napriek tomu sa pri určovaní mentálnej retardácie dodnes opierame prakticky len o výšku deviatčného IQ stanovenú pomocou testov, ktorých úlohy prirodzené životné prostredie rómskeho dieťaťa nijako nereflektujú. Aj keď často ide o testy, ktoré aspirujú na označenie „culture-free“, v skutočnosti tomu tak nie je. R. J. Sternberg (2001) vidí východisko v konštrukcii „kultúrne relevantných“ testov pre tú-ktorú skupinu. Test relevantný rómskemu kultúrnemu zázemiu sme si zostrojiť netrúfli, snažili sme sa však zohľadniť aspoň niektoré jeho špecifiká (Říčan, 1998). Keďže výrazné sociálne znevýhodnenie Rómov v súčasnosti zjavne prekrýva iné kultúrne odlišnosti, predpokladáme, že test možno používať aj u iných skupín sociálne znevýhodnených detí.

Vývoj testu

- ◆ Tvorba úloh rôzneho typu relevantných danej vývinovej perióde (prechod do štádia konkrétnych operácií – Piaget, Inhelderová, 1997). Úlohy rešpektujú realitu, s ktorými majú znevýhodnené deti skúsenosti, a nevyžadujú dokonalú znalosť slovenčiny.
- ◆ Predvýskum na malej vzorke žiakov ŠZŠ – retardovaných, v hraničnom pásme, ale aj s normálnym intelektom. Overovali sme 151 úloh zoskupených v štrnástich subtestoch.
- ◆ Vlastný štandardizačný výskum. Použili sme 5 subtestov (spolu 30 úloh), rómske deti sme vyšetrili aj „klasickými“ intelligenčnými skúškami *Hľadanie symbolov* (WISC-III), *Pamäť na korálky*, *Pamäť na vety*, *Absurdnosti a Analýza vzorov* (Stanford-Binet-IV). Najmä podľa výsledkov v posledných dvoch sme ich rozdelili na tri skupiny: deti s výkonom v pásme

mentálnej retardácie, s výkonom v hraničnom pásme a s normointelektom. Nerómske deti z bežnej ZŠ predstavovali tiež skupinu s normointelektom.

Tabuľka 1 Charakteristika štandardizačného súboru

Skupina	N	Ch / D	Školský ročník	Vek v rokoch		
				rozpätie	AM	SD
Rómski žiaci ŠZŠ	191	101 / 90	1. – 3.	6;3-10;3	8,59	0,952
Rómski žiaci ZŠ	28	13 / 15	1. – 3.	6;3-10;0	7,68	0,986
Nerómski žiaci ZŠ	46	24 / 22	1.	6;3-7;10	6,89	0,383
Spolu	265	148/127	1. – 3.	6;3-10;3	8,20	1,100

Pozn.: Rómski žiaci ŠZŠ alebo špeciálnej triedy ZŠ pochádzali z nasledovných lokalít: Detva, Dobšiná, Dunajská Streda, Handlová, Hermanovce, Jelka, Lehnice, Klenovec, Levice, Levoča, Liptovská Teplička, Lozorno, Lučenec, Šamorín, Rimavská Sobota, Rudňany, Svit. Rómskych žiakov bežných tried ZŠ sme vyšetrovali v Bratislave – Podunajských Biskupiciach, Hermanovciach, Jelke, Plaveckom Štvrtku. Nerómski žiaci ZŠ pochádzali z Bratislavy.

Definitívna podoba testu

Ide o skriningovú batériu, pomocou ktorej možno u istého percenta detí mladšieho školského veku, ktoré nezvládajú bežné inteligenčné testy, vylúčiť mentálnu retardáciu. **RR screening** má 4 subtesty, hodnotí sa 19 úloh.

Tabuľka 2 Štruktúra batérie RR screening

Subtest	Zácvik	Nehodnoten é úlohy (učenie skúsenosťou)	Hodnotené úlohy
Praxia RRS	Názorné predvedenie pohybov rúk a nôh	–	6
Následnosti RRS	Vysvetlenie riešenia jednej úlohy	–	5
Domino RRS	Oboznámenie dieťaťa s dominovými kartičkami	1	5
Esperanto RRS	Pomenovanie troch obrázkov cudzím slovom	4	3

Reliabilita a validita

Vnútoraná konzistencia jednotlivých subtestov RR screeningu (Cronbachova α) sa pohybuje medzi 0,739 – 0,840, hodnota pre celý test je $\alpha = 0,897$.

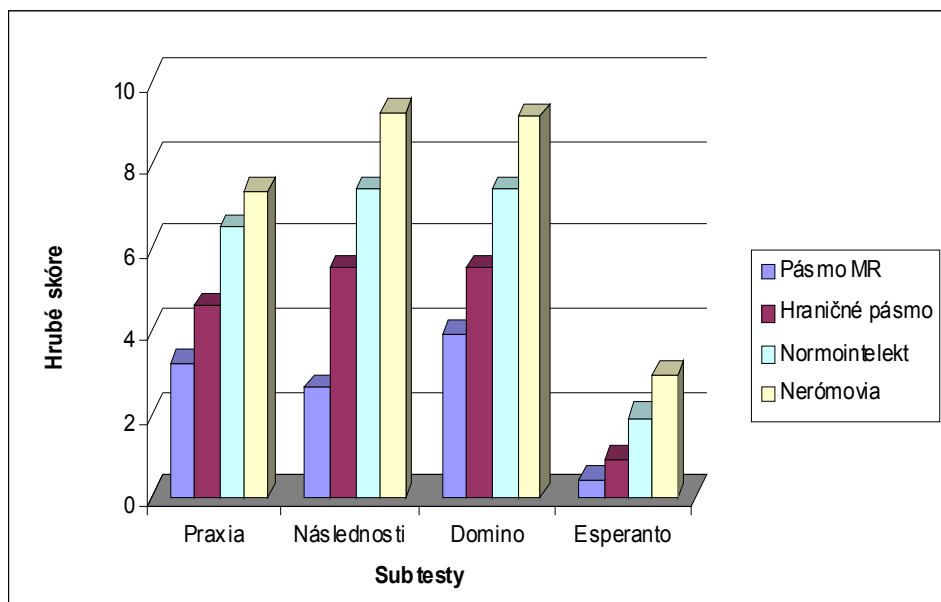
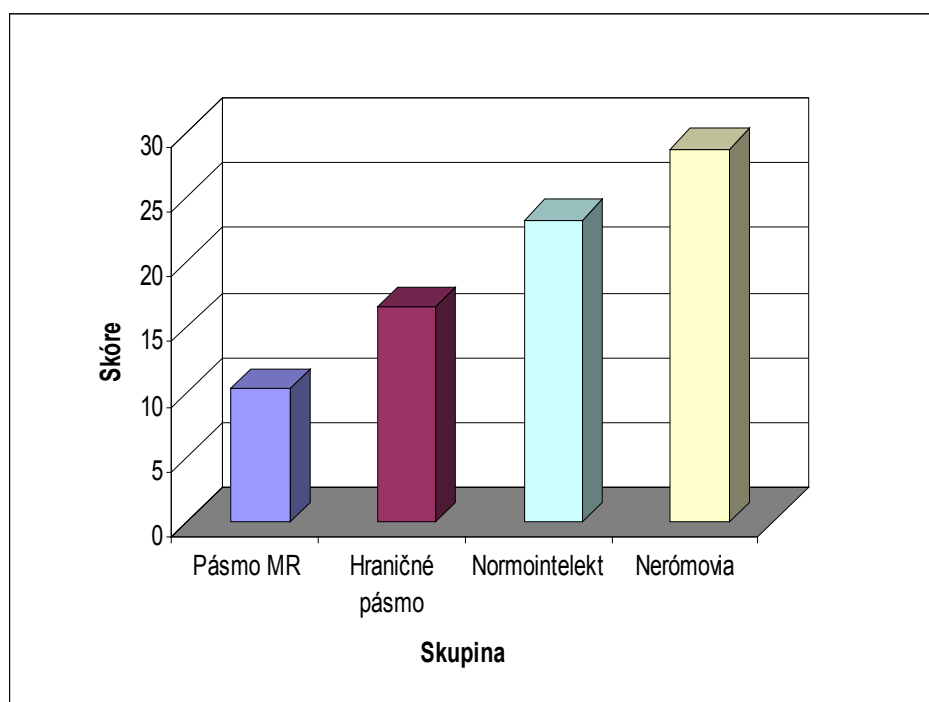
Obsahová validita je daná dodržaním kritérií stanovených pre tvorbu položiek.

Súbežnú validitu sme overovali vo vzťahu k zaradeniu detí do troch skupín podľa výkonu v „klasických“ intelligenčných skúškach metódou diskriminačnej validizácie. Výkony týchto troch skupín v RR screeningu boli signifikantne diferencované ($p < 0,001$).

Konštruktívnu validitu posilujú poznatky o tom, že výkon v batérii nie je ovplyvnený osobou examinátora, pohlavím a vekom detí, ich možnými rečovými, sluchovými a neurotickými poruchami. Iba skúsenosti získané školskou dochádzkou (školský ročník) sa na úspešnosti v RR screeningu do istej miery podieľajú ($p = 0,069$), čo sme zohľadnili pri vypracovaní noriem.

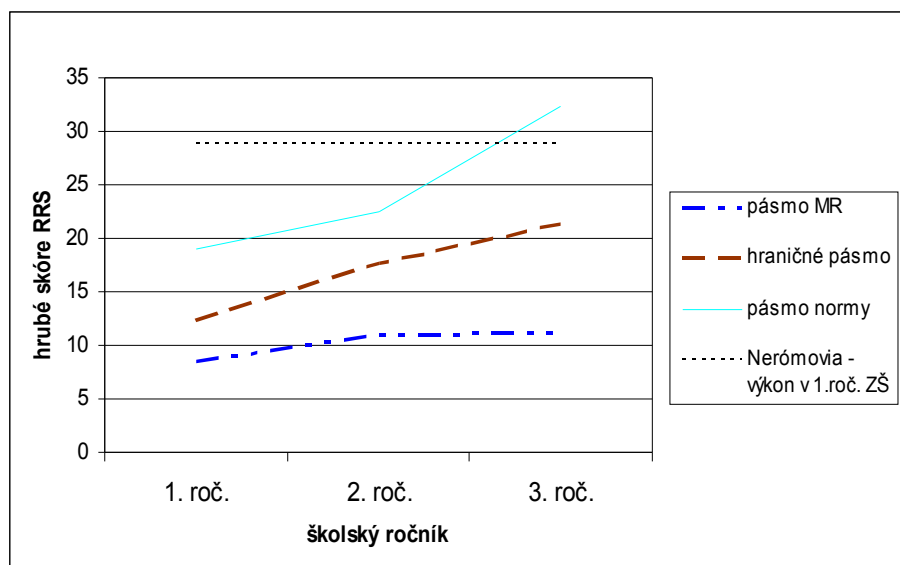
Rozdiely medzi RR screeningom a klasickým intelligenčným testom

Klasický test IQ	RR screening
Hodnotí inteligenciu na škále od minimálnej cez priemernú po nadpriemernú úroveň schopností.	Stanovuje kritérium na bezpečné vylúčenie mentálnej retardácie.
Viacere testy podobne hodnotia aj štruktúru schopností.	Nevypovedá o konkrétnej úrovni schopností dieťaťa s vylúčenou MR ani dieťaťa, ktorého MR nemožno vylúčiť.
Výkony v teste rastú s vekom testovaného.	Výkony charakterizujú mentálnu úroveň celého vývinového obdobia od 6 do 10 rokov; nezávisia natoľko od veku dieťaťa.
Výkony vo verbálnych testoch diskriminujú ľudí s iným materinským jazykom	Vplyv materinského jazyka na výsledok je minimalizovaný tým, že úlohy majú obrázkovú, manipulačnú a pohybovú formu.
Úlohy (aj neverbálne) majú často zreteľnú väzbu na kultúrne prostredie (dané etnickým zázemím i socio-ekonomickými podmienkami)	Úlohy aspoň čiastočne zohľadňujú špecifiká odlišnej kultúry Rómov (sú krátke, neriešia sa na čas, nevyžadujú uplatnenie hierarchickej generalizácie), obsahujú reálie a skúsenosti dostupné ktorejkoľvek etnickej či sociálnej skupine.
Výkony sú negatívne ovplyvnené rôznymi poruchami, ktoré nesúvisia s intelektom (napr. poruchy pozornosti, hyperaktivita, poruchy reči).	Výkon nie je zásadne ovplyvnený neurotickými a rečovými poruchami ani poruchami pozornosti.
Testy inteligencie obvykle neumožňujú posúdiť organické poškodenie mozgu, ktoré však môže negatívne ovplyvniť výkony v niektorých použitých úlohách.	Výkon v subteste Praxia umožňuje upozorniť na suspektnú organicitu. Výkony v ostatných subtestoch nie sú týmto poškodením ovplyvnené.

Obr.1. Výsledky štandardizačných skupín v jednotlivých subtestoch RR screeningu**Obr. 2. Výsledky štandardizačných skupín v sumárnom skóre RR screeningu**

Nárast skóre v RR screeningu postupným ročníkom

Obr. 3. Priemerné výkony rómskych detí v RR screeningu



Výkon detí, ktoré v „klasických“ testoch skórujú v pásme mentálnej retardácie, školská dochádzka zásadne neovplyvňuje. Rómske deti, u ktorých podľa klasických testov konštatujeme intelekt v norme (vypočítanej pre Nerómov), sa pod vplyvom školy zlepšujú. Výkony nerómskych prvákov však prekročia až v treťom ročníku. Ich približne dvojročné vývinové zaostávanie nie je znakom mentálneho postihnutia, ale možno ho pripísať vplyvu výrazne znevýhodneného prostredia.

Normy

Deskriptívne normy sa opierajú o stanovenie hraničných hodnôt, resp. tzv. kritických skóre (Standardy..., 2001). Jednotlivé subtesty a sumárne skóre umožňujú klasifikáciu:

- A – mentálna retardácia je vylúčená,
- B – mentálnu retardáciu nemožno vylúčiť (hoci dieťa retardované byť nemusí),
- C – mentálna retardácia je pravdepodobná (ale nie potvrdená).

Výsledné hodnotenie má dva stupne:

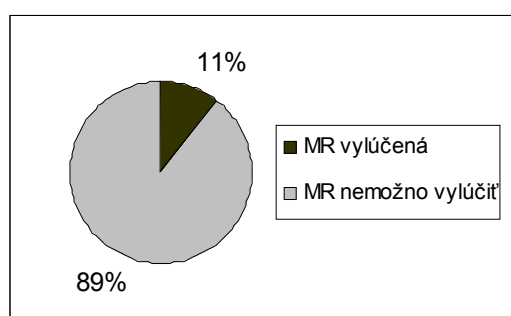
♦ mentálna retardácia vylúčená

Prísnejšie kritérium vylúči MR u detí, u ktorých by ju vylúčilo aj testovanie klasickými testami. Na základe splnenia tohto kritéria možno odporučiť zaradenie (preradenie) evidentne nepostihnutého dieťaťa do bežnej základnej školy, aj keď nemáme istotu, že v nej budú dostatočne zohľadňované jeho špeciálne edukačné potreby.

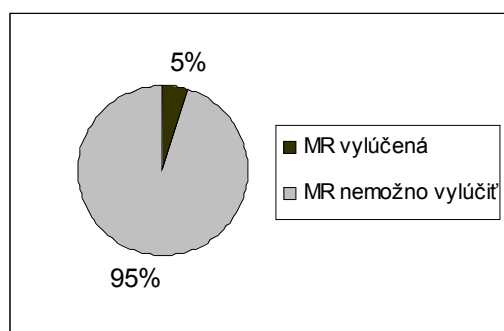
Mäkšie kritérium vylúči MR aj u niektorých detí, ktoré v klasických testoch zlyhávajú. Použijeme ho, ak chceme deti preradiť do triedy, v ktorej nie je podstatne redukovaný obsah vzdelávania, ktorá však v spôsobe a tempe edukácie zohľadňuje špeciálne potreby detí zo znevýhodneného prostredia. Príprava takýchto tried je predmetom ďalšieho projektu Phare.

◆ **mentálnu retardáciu nemožno vylúčiť**

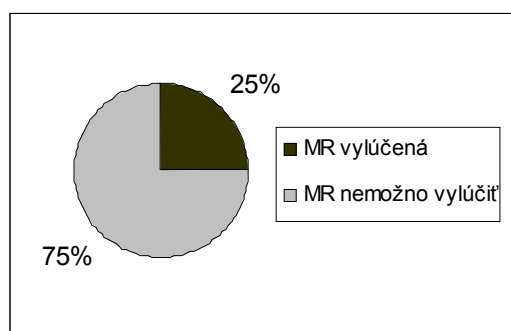
Toto hodnotenie v žiadnom prípade neznamená potvrdenie MR.



Obr. 4. Vylúčenie mentálnej retardácie rómskych žiakov SZŠ podľa mäkšieho kritéria



Obr. 5. Vylúčenie mentálnej retardácie rómskych žiakov SZŠ podľa tvrdšieho kritéria



Obr. 6. Vylúčenie mentálnej retardácie rómskych žiakov ZŠ – situácia je rovnaká pri použití oboch kritérií

Záverečné informácie

Všetky úlohy s výnimkou napodobňovania pohybov v subteste *Praxia RRS* majú formu práce s obrázkami. Tie nakreslila akademická maliarka Tatiana Žitňanová-Čumová. Batériu vydala v obmedzenom náklade firma ECO z prostriedkov Phare. Po jednom kuse testového kompletu dostali k dispozícii pedagogicko-psychologické poradne vo všetkých okresoch SR, v ktorých je aktuálne riešenie problematiky zaškolovania rómskych detí. S batériou by mali pracovať

psychológovia, spoľahlivejšie výsledky možno dosiahnuť u detí, ktoré už chodili o školy. Batériu v nijakom prípade nemožno použiť ako nástroj na potvrdenie mentálnej retardácie, iba na jej vylúčenie.

Literatúra:

KREJČÍŘOVÁ, D. Poruchy inteligence. In: SVOBODA, M. (Ed.). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha : Portál, 2001, s. 400-410.

PIAGET, J.; INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Praha : Portál, 1997.

ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha : Portál, 1998.

Standards pro pedagogické a psychologické testování. Praha : Testcentrum, 2001.

STERNBERG, R. J. *Úspěšná inteligence*. Praha : Grada, 2001.

DOČKAL, Vladimír a kol. Diferenciální diagnostika dětí z sociálně znevýhodněného prostředí. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.